

Političke i ratne prilike sukoba u općini Prijedor

Josić, Frano

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:940565>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

FRANO JOSIĆ

2019.

ZAVRŠNI RAD

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Frano Josić

**POLITIČKE I RATNE PRILIKE SUKOBA U
OPĆINI PRIJEDOR**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODSJEK ZA POVIJEST

FRANO JOSIĆ

**POLITIČKE I RATNE PRILIKE SUKOBA U
OPĆINI PRIJEDOR**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Čosić

Sumentor: Mijo Beljo, mag. educ. hist.

Zagreb, 2019.

1. Sadržaj
2. Sažetak
3. Uvod
4. Događanja u Bosni i Hercegovini i u općini Prijedor u razdoblju od 1990. - 1992.
 - 4.1. Politička događanja
 - 4.2. Početak rata u Bosni i Hercegovini
5. Početak ratnih djelovanja na području općine Prijedor
6. Logori u općini Prijedor
 - 6.1. Osnivanje logora
 - 6.2. Logor Keraterm
 - 6.3. Logor Omarska
 - 6.4. Logor Trnopolje
 - 6.5. Ostala mjesta nezakonitog držanja stanovnika općine Prijedor
7. Zaključak
8. Literatura

2. Sažetak

U drugoj polovici studenog 1990. u tadašnjoj SR BiH održani su prvi višestranački izbori. Na njima je uvjerljivu pobjedu odnijela koalicija triju nacionalnih stranaka triju bosanskohercegovačkih (dalje: bh.) naroda, odnosno SDS BiH kao stranka bh. Srba, SDA kao stranka Muslimana/Bošnjaka te HDZ BiH kao stranka bh. Hrvata. U ratnom sukobu u BiH sukobljene su sve tri strane. Ratna djelovanja učestala su i u općini Prijedor, koja je brojala oko 112.000 ljudi prema popisu iz 1991. godine. Srpske su snage osvojile vlast u gradu Prijedoru 30. travnja 1992. godine. Nakon toga je uslijedio proces etničkog čišćenja i genocidnog djelovanja srpskih snaga nad nesrpskim stanovništvom; Bošnjacima i Hrvatima. Tri su mjesta velikog stradanja u općini Prijedor. U pokolju u Hambarinama i Kozarcu stradalo je bošnjačko stanovništvo, a u pokolju u Briševu hrvatsko stanovništvo. Pokušan je i protuudar na srpske snage u Prijedoru, predvođen Slavkom Ećimovićem, međutim on je odbijen, a sudionici su mahom ubijeni. Općinu Prijedor karakteriziraju i djelovanja tri logora u kojima su bili internirani Bošnjaci i Hrvati; Keraterm, Omarska i Trnopolje. U njima se prema zatvorenicima odnosilo na okrutan način te su brojni ljudi i ubijeni na tim mjestima. Logori su bili sastavni dio „processa etničkog čišćenja“ koji su srpskim snagama u općini Prijedor pomagali da se na okrutan način odnose prema Bošnjacima i Hrvatima.

3. Uvod

Općina Prijedor nalazi se u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine (dalje: BiH). Grad Prijedor leži na desnoj obali rijeke Sane. Sjeverno područje grada ograničava planina Kozara, a južno planinica Behremaginica. Prosječna nadmorska visina na kojoj se grad nalazi iznosi 135 metara, a najviši vrh planine Kozare, koji pripada gradu Prijedoru je Lisina sa 987 metara. Grad Prijedor prostire se na velikoj površini: „Dužina gradskog područja u pravcu sjever - jug iznosi 32 kilometra, a u pravcu istok - zapad gotovo 46 kilometara.“¹ Prema popisu iz 2013. godine općina Prijedor ima 89.397 stanovnika, u od čega 44.863 muškaraca te

¹ "Geografski položaj", Pristup otvoren 15. srpnja 2019. <https://www.prijedorgrad.org/sr-EU/prijedor-položaj.html>

45.534 žena.² Općina Prijedor danas je dio manjeg bosanskohercegovačkog entiteta Republike Srpske. Prema popisu stanovništva iz 2013. u općini Prijedor živi 29.034 Bošnjaka, 1.762 Hrvata te 55.895 Srba, dok ih oko 2.000 stanovnika nije se izjasnilo o vlastitom statusu.³ Iz popisa stanovništva može se ustvrditi da je nacionalna pripadnost ekvivalentna religijskoj pripadnosti jer su brojke slične, gotovo i iste; Bošnjaci su opredijeljeni kao muslimani, Hrvati kao katolici te Srbi kao pravoslavci. Prema popisu iz 1991. općina Prijedor imala je 112.543 stanovnika; 49.351 Bošnjaka (u popisnim listama Bošnjaci se tada navode kao Muslimani), 6.316 Hrvata, 47.581 Srba, dok se 6.459 smatralo Jugoslavenima te njih oko 2.800 koji se nisu izjašnjavali.⁴

Arheološka istraživanja prostora grada Prijedora potvrdila su da je naseljavanje tog područja započelo još prije 5.000 godina gdje je u predrimsko i rimsko doba na području Prijedora živjelo pleme Mezeja.⁵ Ime Prijedor kao „palanke" pojavilo se 1696. za vrijeme tursko-austrijskog rata u pisanom tekstu zapovjednika jedinica hrvatskog generalata, grofa Baćanija.⁶ Palanku definiramo kao utvrdu koja je štitila određeno naselje. Nakon određenog vremena utvrda je srušena, a tek nakon 50 godina Prijedor se ponovno pojavio na popisu naseljenih mjesta.⁷ U 19. je stoljeću Prijedor doživio brži razvoj, osnivanjem katoličkih i pravoslavnih društava, škola te izgradnjom željeznice i povezivanjem s Banja Lukom.⁸ Područje općine Prijedor, kao i veći dio BiH, za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je sastavni teritorij Nezavisne Države Hrvatske, a danas je sastavni dio Republike Srpske.

4. Događanja u Bosni i Hercegovini i u općini Prijedor u razdoblju od 1990. - 1992.

BiH je bila jedna od sastavnih država Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje: SFRJ). Na čelu SFRJ bio je Savez komunista Jugoslavije (dalje: SKJ). U Socijalističkoj Republici BiH (dalje: SR BiH) na čelu je bio Savez komunista BiH (dalje: SK

² Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013., Pristupljeno 16. srpnja 2019. <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf>

³ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013., pristup otvoren 16. srpnja 2019. <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf>

⁴ Stanovništvo prema nacionalnom izjašnjavanju po mjesnim zajednicama, pristupljeno 16. srpnja 2019., <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>

⁵ "Istorija grada, Prijedor nekad", Pristupljeno 15. srpnja 2019. <https://www.prijedorgrad.org/sr-EU/prijedor-istorija.html>

⁶ „Istorija grada, Prijedor nekad"

⁷ „Istorija grada, Prijedor nekad"

⁸ „Istorija grada, Prijedor nekad"

BiH) koji se zalagao za čvrstu i jedinstvenu jugoslavensku državu. Kao takvi bili su protivnici bilo kakvog oblika višestranačja. Pod pritiskom demokratskih promjena Ustavni sud SR BiH i Skupština SR BiH donijeli su 31. srpnja 1990. amandmane na Ustav koji su omogućili raspisivanje i provođenje prvih višestranačkih izbora.⁹ Donošenje tih amandmana plodonosno je djelovalo na pluraliziranje političkih stranaka u BiH.

4.1. Politička događanja

Tri su velike stranke odredile ratne godine u BiH; Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska demokratska stranka (SDS) te Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). SDA je stranka koja je „formalno definirana kao stranka građana Jugoslavije, koji pripadaju muslimanskom povijesno - kulturnom krugu”.¹⁰ Predsjednici SDA-e i SDS-a, Alija Izetbegović, odnosno Radovan Karadžić, bili su i ostali na čelu stranaka dugo vremena, dok je za predsjednika HDZ-a u rujnu 1990. postavljen Stjepan Kljuić, umjesto Davora Perinovića. Vrlo je zanimljivo kako su sve stranke osnovane pod utjecajem krugova iz Hrvatske. SDA je osnovana i usuglašena u krugu Islamskog kulturnog centra u Zagrebu, SDS - BiH osnovan je pod utjecajem kninskog SDS-a, a HDZ - BiH oblikovan je kao organizacija koja predstavlja pokret svih Hrvata u svijetu.¹¹ Prvi slobodni izbori u BiH održani su 18. studenog 1990., na kojima su pobjede odnijele upravo tri spomenute nacionalne stranke triju konstitutivnih naroda BiH.¹² Time je zapravo zadan udarac Savezu komunista koji nakon toga gubi snagu te se u konačnici i raspao. Dva mjeseca kasnije Skupština SR BiH izabrala je Vladu i koalicijska je vlast preuzela sve ovlasti.¹³ Zastupnici SDA-e predložili su „Deklaraciju o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine”¹⁴, koju su potpisali zastupnici SDA-e i HDZ-a, ali ne i zastupnici SDS-a.¹⁵ Bošnjачki predsjednik zajedno s hrvatskim predsjednikom SR BiH tražio je od Europske zajednice priznanje neovisnosti 20. prosinca 1991. godine.¹⁶ Za to su vrijeme srpski predstavnici (SDS BiH i Srpski pokret obnove) u Skupštini BiH donijeli odluku o ustroju Srpske Republike Bosne i

⁹ ŠIMUN PENAVALA, *Protjerivanje Hrvata i Muslimana (Bošnjaka) s Banjalučkog područja 1992. do 1995.*, 19. (neobranjena doktorska disertacija)

¹⁰ IVICA LUČIĆ: Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja. U: Časopis za suvremenu povijest.-40 (2008), 1; 31.

¹¹ PENAVALA, *Protjerivanje Hrvata i Muslimana (Bošnjaka) s Banjalučkog područja 1992. do 1995.*, 19.

¹² PENAVALA, *Protjerivanje Hrvata i Muslimana (Bošnjaka) s Banjalučkog područja 1992. do 1995.*, 19.

¹³ PENAVALA, *Protjerivanje Hrvata i Muslimana (Bošnjaka) s Banjalučkog područja 1992. do 1995.*, 19.

¹⁴ TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 53.

¹⁵ TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 713.

¹⁶ TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 83.

Hercegovine.¹⁷ U siječnju 1992. Skupština SR BiH donijela je „Odluku“ o raspisivanju referenduma za utvrđivanje statusa BiH, koji je održan 29. veljače i 1. ožujka 1992. godine.¹⁸ Prema rezultatima objavljenima 2. ožujka 1992. 99.70% građana BiH izjasnilo se za suverenu BiH.

U općini Prijedor u veljači 1991. javlila se problematika podjele vlasti. Najviše glasova dobila je SDA-a, a nakon nje SDS. Za ove stranke se uglavnom glasalo po selima dok su u gradskim mjesnim zajednicama najviše glasova dobile stranke poput SDP-a BiH, Liberala te Saveza reformskih snaga.¹⁹ Međutim, stranke lijevog bloka nisu ušle u novi saziv Općine. Za načelnika Sekreterijata unutrašnjih poslova (dalje: SUP) Prijedor postavljen je Bošnjak Hasan Talundžić, za načelnika Vojnog odsjeka Bećir Medunjanin.²⁰ Predsjednik Općine postao je Muhamed Čehajić, potpredsjednik Milimir Stakić, a predsjednik Izvršnog odbora Milan Kovačević.²¹ U raspodjeli mjesta vidljivo je kako većina vodećih funkcija pripala Bošnjacima, posebice pozicije načelnika SUP-a i Vojnog odsjeka, koje su tradicionalno pripadale Srbima. Srbi su zauzeli dva vodeća mjesta u Općini. To je bio glavni temelj u budućim ratnim djelovanjima. Stanje u samom gradu Prijedoru, ali i cjelokupnoj općini nije bilo dobro, gledano s političke, ali i ekonomsko - socijalne situacije. Zanimljiv nam se čini citat autora Sivca koji možda najbolje opisuje situaciju u Prijedoru u prvoj polovici 1991. godine: „A u Prijedoru se sve manje radilo, a sve više vodila politika i švercovalo. Najviše je bilo švercera devizama. Dinar je bio sve bezvredniji, a cijene u trgovinama i na pijaci - sve veće.“²² Već su se 5. ožujka 1992. građani okupili ispred zgrade općine kako bi održali svojevrсни mirni prosvjed u svrhu zaštite mira u Općini. Srbi su se već prije krenuli naoružavati, zbog osiguravanja vlasti SDS-a na području općine Prijedor. Prema pojedinim sudionicima predmetnih događaja djelomično je moguće rekonstruirati proces naoružavanja domicilnog srpskog stanovništva. Oko 12. ožujka nestala je većina oružja koja je pripadala Teritorijalnoj obrani (dalje: TO), a čuvala se u prijedorskoj vojarni.²³ Postojale su određene indicije da SDS ukradeno oružje noću dijeli lokalnim Srbima. Vlast u Općini nije dobro funkcionirala što dokazuje i određeno bezvlašće, anarhija te postojanje ilegalne trgovine. Uzevši u obzir sve navedeno te vidljiv porast ilegalnih djelovanja i

¹⁷ TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 83.

¹⁸ TUĐMAN, *Istina o Bosni i Hercegovini*, 133.

¹⁹ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 9.

²⁰ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 10.

²¹ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 10.

²² SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 10.

²³ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 58.

„zahlađenja" međunacionalnih odnosa, možemo konstatirati kako je ratni sukob postao neizbježan.

4.2. Početak rata u Bosni i Hercegovini

U ratnom su sukobu u BiH bile sukobljene tri strane; Bošnjaci, Hrvati i Srbi. Hrvati i Srbi imali su svoje teritorijalno - administrativne jedinice unutar BiH; Hrvati su osnovali Hrvatsku zajednicu Herceg - Bosna, koja se u kolovozu 1993. preimenovala u Hrvatsku Republiku Herceg - Bosna, dok su Srbi osnovali Republiku Srpsku (prvotno Srpska republika Bosne i Hercegovine). Bošnjaci, tada kao entitet nazivani Muslimani, jedan su od triju konstitutivnih naroda i po broju stanovnika bili su najbrojniji. Početak rata u BiH možemo sagledati kroz više prizma. Prema uzrocima koji su doveli do rata, pripada u kompleks ratova koji su uzrokovani raspadom SFRJ-a, a prema redoslijedu to je treći „jugoslovenski" rat, nakon slovenskog i hrvatskog.²⁴ Prvi znak ratnih sukoba u BiH bio je uništenje istočnohercegovačkog sela Ravno 1. listopada 1991., kojeg su uništili JNA i crnogorski rezervisti u svrhu daljnjih vojnih operacija i osvajanja Dubrovnika.²⁵ Sukobi su se početkom travnja 1992. godine proširili cijelom BiH: „1. travnja 1992. u Bijeljini počinju sukobi između Arkanove „Srpske garde" i „Patriotske lige". Istoga dana JNA blokira prometnice prema Čitluku i povlači snage iz Mostara, stanovništvo se evakuira iz Kupresa."²⁶

5. Početak ratnih djelovanja na području općine Prijedor

Učestali su bili napadi na bošnjačke i hrvatske položaje, mjesta i gradove diljem BiH. SDS je svakako htio ovladati općinom Prijedor, a u prilog tome je išla činjenica o velikom broju Srba koji je ondje živio (oko 42% posto). Općina je bila od iznimne strateške važnosti: „Općina Prijedor bila je značajna za realizaciju velikosrpskih projekata zbog toga što se nalazila na dijelu kopnenog koridora koji je spajao srpska područja u tzv. RSK na zapadu sa Srbijom i Crnom Gorom na istoku i jugu."²⁷ RSK je skraćenica za Republiku Srpsku Krajinu. Iako je vlast u Općini bila i dalje mješovita te su policijske (milicijske) snage koje patroliraju

²⁴ KULENOVIĆ, "Pripreme za rat i početak rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine", 89-112.

²⁵ KULENOVIĆ, "Pripreme za rat i početak rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine", 89-112.

²⁶ KULENOVIĆ, "Pripreme za rat i početak rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine", 89-112.

²⁷ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 54.

gradom isto bile mješovite, sve je to izgledalo kao paravan kojim će se Srbi poslužiti u svojim ratnim planovima. U travnju je i dalje djelovao i SUP na čijem je čelu bio spomenuti Hasan Talundžić, član SDA, koji je nakon određenog vremena postao sve popustljiviji prema srpskim idejama i planovima oko preraspodjele vlasti u Općini.²⁸ U noći s 29. na 30. travnja 1992., pobunjeni Srbi, predvođeni SDS-om ulaze u grad te u zgradi Općine preuzimaju vlast, pomoću vojske koja se počinje raspoređivati ulicama.²⁹ Građani su zamoljeni da ujutro 30. travnja upale radio prijarnike na kojima će podrobnije čuti o novonastaloj situaciji.³⁰ U šest ujutro prije svega emitirana je srpska himna „Božje pravde“, a nakon toga je slijedilo priopćenje SDS-a o preuzimanju vlasti. Odmah nakon osvajanja vlasti u Prijedoru, Srbi su isključili sve telefonske veze te je općina Prijedor ostala odsječena od ostatka BiH.³¹ Nakon osvajanja vlasti u Općini u svim administrativnim, sigurnosnim, vojnim i političkim pitanjima na čelne pozicije su došli Srbi. SDS je zapravo izveo puč u općini Prijedor bez opsežnije vojne akcije te eliminirao SDA i HDZ iz političkog upravljanja Općinom. Nakon osvajanja vlasti pojačana je kontrola nad punktovima grada Prijedora, uočen je veći broj vojnika na ulicama, puno snajperista i ostalih formacija koje su služile kao osigurač uspostavljene vlasti.³² Predsjednik „Srpske opštine Prijedor“ postao je Milomir Stakić, a predsjednik Vlade Milan Mićo Kovačević.³³ Čelnici SDS-a, nakon preuzimanja vlasti, uhitili su sve one koji su radili protiv srpskih interesa u Općini. Bošnjacima i Hrvatima bio je zabranjen rad i djelovanje u Općini te je radna mjesta preuzimao SDS-ov kadar.³⁴

Prvi otvoreni sukob dogodio se u Hambarinama. Po svjedočenju jednih izvora, „zelene beretke“ su pod vodstvom Aziza Ališkovića otvorili vatru te ubili dvojicu i ranili nekoliko srpskih vojnika.³⁵ Po svjedočanstvu drugih izvora pijani srpski vojnici učestalo su dolazili i radili probleme, koji su eskalirali kada su zapucali na bošnjačke položaje te su Bošnjaci na položajima bili primorani odgovoriti.³⁶ Nakon kraćeg oružanog obračuna, srpske snage krenule su u napad na mjesto. Oko 14.30 poslijepodne 23. svibnja 1992. Radmilo

²⁸ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 67.

²⁹ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 68.

³⁰ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 68.

³¹ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 70.

³² BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 57.

³³ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 73.

³⁴ ICTY, Predmet br. IT-08-91 (Haag 27. 3. 2013.), Pristupljeno 10. kolovoza 2019.

http://www.icty.org/case/zupljanin_stanismicm/4#trans

³⁵ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 97.

³⁶ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 97.

Zeljaja naredio je bombardiranje Hambarina.³⁷ Iduće jutro krenuli su tenkovi koje su pratili pripadnici srpskih snaga u pravcu sela. Prema svjedocima događaja navodi se da su srpske snage ubile 583 stanovnika u Hambarina, od ukupno 4.500 stanovnika koji su Hambarine imale prema popisu iz 1991. godine.³⁸ O događaju u Hambarinama svjedočio je jedan od branitelja mjesta: „Došli smo sa Kureva na Hambarine i upustili se u borbu kako bi zaštitili narod. U toj direktnoj borbi ubili smo i nekoliko četnika. Bila je to naša prva akcija i prva borba. Sve je nekako išlo dok nisu naišli njihovi tenkovi. Pokušali smo ih zaustaviti zoljama. Nismo uspjeli. Slavko je bio ljut kao ris. Neke od zolja bile su neispravne. Onda smo se morali povući da ne bismo izginuli. Narod je bio prepušten na milost i nemilost podivljanim zločincima. Moćna srpska mašinerija za ubijanje i uništavanje ljudi i njihovih dobara je nasrnula svom silinom i na nezaštićenom narodu Hambarina nemilosrdno je pokazala svoju ubojitost.”³⁹

Nakon Hambarina, uslijedila je bitka za Kozarac. JNA, a kasnije i Srbi koji su bili uključeni u vojne sukobe u Općini koristili su vojni poligon Kozarac za obuku. Taj položaj bio je od iznimne strateške važnosti zbog dobre preglednosti terena. Stanovništvo Kozarca dobilo je ultimatum za predaju. Već prije početka napada, Kozarac je bio okružen, a telefonske linije bile su u prekidu. Lokalno kozaračko stanovništvo nije bilo dobro naoružano, a određeni broj oružja više je zasluga pojedinaca, nego SDA-e koja je imala važnu ulogu u organiziranju obrane.⁴⁰ Najveći dio oružja je dolazilo od stanovnika koji su sudjelovali u napadima TO BiH na području Hrvatske, a po povratku kući odbili su vratiti oružje. Na čelu obrane Kozarca bili su Bećir Medunjanin, Mustafa Tadžić, Islam Bahonjić, uz pojedince iz policijske postaje, dok je zapovjednik srpskih snaga bio Radmilo Zeljaja, sa Simom Drljačom.⁴¹ Napad na Kozarac započeo je 24. svibnja 1992. godine. Srpske snage blokirale su prometnu magistralu između Prijedora i Banja Luke, usmjeravajući ga preko Tomašice i Omarske.⁴² Nakon toga krenula je granatiranje grada sa okolnih punktova: „U noći između 25 i 26 /5/ 92 tačno u 02:20 sa četnickog položaja u Orlovcima ispaljena je signalna raketa a zatim je otvorena pjesadijska vatra sa svih strana. Otpočeo je napad na goloruko stanovništvo Kozaračke oblasti koje je potražilo zaklon u svojim podrumima zbog

³⁷ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 98.

³⁸ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 98.

³⁹ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 99.

⁴⁰ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 100.

⁴¹ SIVAC, *Kolika je u Prijedoru čaršija, Zapisi za nezaborav*, 100.

⁴² "24. maj 1992.: Početak agresije na Kozarac", Pristupljeno 28. srpnja 2019. <http://www.mojprijedor.com/24-maj-1992-pocetak-agresije-na-kozarac/>

strahovitog granatiranja. Sva okolna sela su odmah paljena što je unijelo paniku među stanovništvom koje je bilo u okruženju i nije imalo nikakve šanse da se brani. Mještani iz tih okolnih sela su bježali prema središtu Kozarca a neki su potražili zaklon u šumama u podnožju Kozare."⁴³ Nakon dva dana borbe zapovjednik obrane Kozarca predao se nadmoćnijim srpskim snagama, kako bi se izbjegle još veće štete po stanovništvo. Mnogi od njih su odvedeni u logore ili ubijeni. Srpske snage ponovo su napravile odmazdu i počinile sličan zločin kao i u Hambarinama. Kapetan Milovan Milutinović, glasnogovornik kasnije osnovane Vojske Republike Srpske napad na Kozarac opravdavao je sljedećom izjavom: „U Kozarcu je bila jedna velika grupa Muslimanskih ekstremista koji su sprečavali da se dođe do mirnog rješenja. Većina je bila sa Kosova, Sandžaka i stranci, a bilo je i nekoliko crnaca. Vačinu snadbjevanja i materijalno-tehničkih sredstava dobijali su od Muslimanske organizacije u Zagrebu.”⁴⁴ Simo Drljača izjavio je da je svaka kuća bila bunker te da je zato grad morao biti porušen do temelja.⁴⁵

Srpskim vojnim snagama te lokalnim Srbima strateški je bilo važno i većinski hrvatsko mjesto Briševo. Briševo je mjesto u općini Prijedor, u ljubijskom području, točnije iznad mjesta Ljubija. Tijekom 1991. u Briševu je živjelo oko 400 stanovnika. Srpske vlasti nakon osvajanja Prijedora dale su ultimatum građanima u ljubijskom području za predaju. Opasnost od otvorenog sukoba nije postojala iz razloga što su stanovnici Briševa imali samo jednostavno oružje, npr. u vidu starih lovačkih pušaka⁴⁶. Oko 9 ujutro 24. srpnja 1992. srpske vojne snage potpomognute okolnim Srbima napali su i opkolili selo Briševo. Ulaskom u selo Briševo ubijeno je 67 nenaoružanih civila te je mjesto stavljeno pod srpsku kontrolu. Mnoge žene su silovane, a preživjeli svjedoci govore da su Srbi na vrlo brutalan način, mučeći, ubijali stare, mlade, žene i djecu, bez biranja: „Preživjeli svjedoci tvrde da su poubijane Hrvate Srbi tukli do iznemoglosti, da su im noževima presijecali tetive na rukama i nogama, da su im odsijecali meso s tijela, klali ih, ubadali noževima po tijelu, odsijecali noseve, uši, spolne organe, parali trbuhe, lomili rebra, ubijali ih drvenim toljagama i krampovima. U velikom broju slučajeva Srbi su primoravali majke, supruge i djecu da promatraju brutalnosti nad muškarcima.”⁴⁷

⁴³ "24. maj 1992.: Početak agresije na Kozarac"

⁴⁴ "24. maj 1992.: Početak agresije na Kozarac"

⁴⁵ "24. maj 1992.: Početak agresije na Kozarac"

⁴⁶ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 91.

⁴⁷ HORVATIĆ, 24. srpnja 1992. *Briševo-zašto je najveći pokolj Hrvata u Bosni, kojeg su počinili Srbi, ostao nepoznat?*

Od početka lipnja 1942. velik broj Bošnjaka i Hrvata prisiljen je napustiti svoje domove.⁴⁸ Najčešće su odlazili na teritorije pod kontrolom Armije BiH ili na teritorij Republike Hrvatske. Nekoliko konvoja napustilo je grad Prijedor. Jedan od zadnjih konvoja nekoliko se puta zaustavljao na svom putu iz Prijedora.⁴⁹ U zadnjem stajanju kod rijeke Ilomske, na Vlašiću, izdvojeno je 200 muškaraca od žena i djece.⁵⁰ Oni su bili premješteni u tri autobusa te su ih srpske snage odveli do Korićanskih stijena.⁵¹ Nakon dolaska na Korićanske stijene pripadnici srpskog Interventnog voda izvodili su zarobljenike te ih strijeljali.⁵² Za sada je uspješno identificirano 119 žrtava.⁵³

U samom gradu Prijedoru pokušao je i protuudar na srpske položaje 30. svibnja 1992. godine. U napadu je sudjelovala „Kurevska četa“ na čelu sa Slavkom Ećimovićem.

Slavko Ećimović zvan „Ribar“ okupio je na brdu „Kurevo“ ljude koji se nisu mogli miriti sa srpskom dominacijom. Po okupljanju na brdu Kurevo, postrojba je prozvana „Kurevska četa“. Osim što su branili Hambarine, njihov krajnji cilj bio je napad na srpske punktove u Prijedoru. Četa je brojala 110 pripadnika, od kojih 40 nije imalo nikakvo naoružanje.⁵⁴ Napad je krenuo 30. svibnja u zoru iz pravca Sredica i Biščana preko rijeke Sane i preko zapadnog dijela Starog Grada prema policijskoj stanici.⁵⁵ „Slavko se sa svojom grupom probio do parka ispred zgrade Općine, a Asim Muhić do zgrade Policije. Upali su među preneražene JNA-ovce u „Domu Rezervnih Oficira“, drugi do Hotela kojeg su zapalili i gdje su vodili borbe sa Martićevcima u njemu. Ali Puharska grupa, po svjedočenjima, nije izvršila zadatak napada na kasarnu JNA „Žarko Zgonjanin“ što će biti katastrofalno za oslobodilačku akciju, jer 500 obećanih boraca bi dalo zamah akciji.“⁵⁶ Akcija je propala. Slavko Ećimović je uhvaćen te odveden u logor Omarsku, gdje je i ubijen. Srpske snage su nakon pokušaja protuudara na njihove položaje napale civilno stanovništvo gradskih i prigradskih mjesta te su zapalili i srušili nekoliko kuća Starog grada u Prijedoru.

⁴⁸ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 96.

⁴⁹ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 97.

⁵⁰ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 97.

⁵¹ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 98.

⁵² BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 98..

⁵³ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 103.

⁵⁴ "Priča o Slavku Ećimoviću i zaboravljenim herojima Kurevske čete", Pristupljeno 29. srpnja 2019.

<https://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/prica-o-slavku-ecimovicu-i-zaboravljenim-herojima-kurevske-cete/264125>

⁵⁵ "Priča o Slavku Ećimoviću i zaboravljenim herojima Kurevske čete"

⁵⁶ "Priča o Slavku Ećimoviću i zaboravljenim herojima Kurevske čete"

6. Logori u općini Prijedor

Većinu logora u BiH mogli bi definirati kao koncentracijske logore. Koncentracijske logore definiramo kao mjesta masovnog zatočenja domaćega ili stranog civilnog stanovništva i vojnika,. Logori su sredstva kojima se određeni režimi obračunavaju s političkim protivnicima. Prvim pravim koncentracijskim logorima smatraju se logori na Kubi (1896.), gdje su Španjolci internirali oko 400. 000 civila pojedinih provincija kako bi spriječili njihov dodir s ustanicima.⁵⁷

6.1. Osnivanje logora

Tri najpoznatija logora u općini Prijedor bili su Omarska, Trnopolje i Keraterm. Osnovale su ih srpske vlasti. Njihov krajnji cilj je bio „etnički“ čista općina Prijedor, što automatski znači da su Bošnjaci i Hrvati bili nepoželjni. U logorima je bilo zatvarano po nekoliko tisuća ljudi, a mahom su logorske zgrade bili zgrade starih tvornica. Po izvještaju o procesu etničkog čišćenja u prijedorskom kraju od 26. listopada 1992. o samovoljnom zatvaranju civila, koje je napisao Louis Joinet iz Komisije Ujedinjenih naroda za ljudska prava, zatvorenici su se dijelili u tri skupine.⁵⁸ U skupini ili grupi A koju je trebalo „izbliza nadgledati i prioritetno likvidirati“ nalazile su se osobe poput doktora, poslovnih ljudi, sudaca i odvjetnika, poznatih sportaša te vjerskih dostojanstvenika i novinara.⁵⁹ Skupini B pripadali su navodni ratni zarobljenici koje su srpske vlasti imale u vidu za realizaciju operacija razmjene zarobljenika.⁶⁰ U skupini C nalazili su se zatvorenici za koje se smatralo da nisu „opasni po srpski narod“ te koji su uglavnom bili oslobođeni nakon mjesec dana zarobljeništva.⁶¹ Takav slučaj posebno je aktualan u logoru Omarska!

6.2. Logor Keraterm

Keraterm je prije rata bio tvornica keramičkih poločica. Nakon osvajanja vlasti u općini Prijedor srpske vlasti na tom su mjestu osnovale logor. Zatvorenici logora uglavnom su bili Bošnjaci i Hrvati, ali i manji broj Srba koji se protivio postojećem stanju. Procjenjuje

⁵⁷ "Koncentracijski logori", Pristupljeno 29. srpnja 2019. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32708>

⁵⁸ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 70.

⁵⁹ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 71.

⁶⁰ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 71.

⁶¹ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 71.

se da je kroz ovaj logor prošlo oko 3.000 ljudi.⁶² U noći s 23. na 24. srpnja 1992., ubijeno je 300 ljudi.⁶³

Na Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju osuđen je Duško Sikirica koji je bio šef osiguranja logora Keraterm.

O izgledu glavne prostorije logora Keraterm svjedoči svećenik iz Ljubije, Stipo Šošić. „Ta hala je bila duga oko 12 metara a široka oko 10 metara. Prozora nije imala, jedino svjetlo koje ulazilo u tu prostoriju dopiralo je kroz velika vrata koroz koja je mogao proći kamion. Ljudi su bili jedan do drugoga, natrpani i vapili za zrakom.”⁶⁴ Šošić također svjedoči o torturama i teškim trenucima unutar logora te o ponašanju stražara: „Kad se smračilo, u našu halu je unišao jedan vojnik, zvali su ga „Žiga“, a pravo mu je ime bilo Zoran Žigić. Odmah je počeo pucati u hali iz automata i tući sve po redu, čim je mogao i čim je stigao. Psovao nam je Tita, Tuđmana i sve ostalo, govoreći da će nam pokazati tko je on.”... „Ode čovjek k njemu, a on mu naredi da klekne, izvadi nož i ubode ga tri puta u leđa.”⁶⁵ Uvjeti su bili vrlo teški. Mnogi su, ako ne i svi, bili pretučeni i na rubu smrti.

6.3. Logor Omarska

Omarska je mjesto u sastavu općine Prijedor. Od samog grada Prijedora udaljena je 22 kilometara. Do početka rata Omarska je bila rudnik željezne rude u kojem je radilo preko 1.000 ljudi. Rudnik su srpske vlasti tijekom svibnja 1992. pretvorile u logor.

Za zločine u ovom logoru osuđeni su voditelj osiguranja Željko Mejakić, Momčilo Gruban kao voditelj stražarskih smjena te Duško Knežević koji je bio običan stražar.⁶⁶ Također na Međunarodnom kaznenom sudu u Haagu za zločine u Omarskoj proglašeni su krivima i osuđeni: Miroslav Kvočka (zamjenik zapovjednika stražarske službe), Dragoljub Prać (administrativni pomoćnik zapovjednika logora), Miloja Kos (vođa smjene straže u

⁶² "Bosnians Commemorate Killings at Keraterm Concentration Camp", Pristupljeno 30. srpnja 2019.

<https://balkaninsight.com/2014/07/24/prijedor-killings-commemorated-in-bosnia/>

⁶³ "Bosnians Commemorate Killings at Keraterm Concentration Camp"

⁶⁴ ŠOŠIĆ, *Do pakla i natrag: U logorima strave i užasa - Keraterm, Omarska, Manjača*, 38.

⁶⁵ ŠOŠIĆ, *Do pakla i natrag: U logorima strave i užasa - Keraterm, Omarska, Manjača*, 39.-41.

⁶⁶ "Izrečene presude stražarima iz Omarske i Keraterma", Pristupljeno 31. srpnja 2019.

<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/izrecene-presude-strazarima-iz-omarske-i-keraterma-20090720>

logoru), Mlađo Radić (vođa smjene u logoru), Zoran Žigić (stražar u logorima Keraterm, Omarska i Trnopolje).⁶⁷

Po arhivskoj dokumentaciji pretpostavlja se da je nekoliko tisuća ljudi prošlo kroz logor Omarsku.⁶⁸ U logoru je bilo zatočeno i nekoliko desetina žena. Njihova funkcija je najčešće bila rad u kuhinji i posluživanje zatvorenika, a mnoge od njih bile su žrtve silovanja, napada i prevara.⁶⁹ Logor se sastojao, tj. glavne prostorije u logorskom kompleksu bile su menza i kancelarije, dvije sobe za mučenje te hangar i pista.⁷⁰ Svećenik Stipo Šošić svjedoči nam kroz cijelo jedno poglavlje svoje knjige o uvjetima u logoru te ponašanju vojnika: „Zidovi te sobe bili su svi od krvi i ljudskih mozgova. Soba je imala samo jedan prozor koji je bio otvoren. Kroza nj su gledali u nas 2 civila i trojica vojnika.”⁷¹ Također, Šošić nam svjedoči o mučenju kojemu je bio podvrgnut, a kroz koje su prolazili i ostali na isti ili sličan način: „Stavili su mi neki remen oko vrata koji je visio sa stropa, a dolje na podu bila je jedna ručica koju su počeli stiskati. Što su više stiskali ručicu to se remen više stezao i dizao u vis. Dvojica su tukli palicama po leđima. Opet sam pao u nesvijest. Probudio sam se u onoj prostoriji u koju sam prvi put ubačen, sav mokar (polijevali su me vodom).”⁷² Slike iz Omarske obišle su svijet, a jedna od najpoznatijih slika je fotografija Nediljka Ilišinovića koji je po izlasku iz logora imao 35 kilograma.

6.4. Logor Trnopolje

Trnopolje je mjesto u blizini Kozaraca. Prije rata većinsko stanovništvo bilo je bošnjačko. Srbi zauzimaju Trnopolje otprilike kada su se vodile borbe za Kozarac. Većina je Bošnjaka iz Trnopolja bila internirana je u novoosnovani logor Trnopolje. Logor je ustanovljen u zgradi škole, a procjenjuje se da je otvoren u svibnju 1992. godine nakon zauzimanja mjesta. Logorski kompleks se sastojao od škole te od općinskog centra sa salom zvan Dom. Procjenjuje se da je kroz logor prošlo nekoliko tisuća ljudi, a u kolovozu je 1992. logor Trnopolje obišla Međunarodna komisija Crvenog križa te procijenila kako se u logoru za to vrijeme nalazilo 4.000 ljudi.⁷³ Zapovjednik logora bio je Slobodan Kuruzović.⁷⁴ Za

⁶⁷ "ICTY, Predmet br. IT-98-30/1 (Haag: 28. 2. 2005.), Pristupljeno 31. srpnja 2019.

<http://www.icty.org/case/kvocka/4#presdec>

⁶⁸ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 70.

⁶⁹ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 71.

⁷⁰ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 73.-76.

⁷¹ ŠOŠIĆ, *Do pakla i natrag: U logorima strave i užasa - Keraterm, Omarska, Manjača*, 49.

⁷² ŠOŠIĆ, *Do pakla i natrag: U logorima strave i užasa - Keraterm, Omarska, Manjača*, 51.

⁷³ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 84.

⁷⁴ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 84.

zločine u logoru Trnopolje osuđeni su: Milomir Stakić (40 godina)⁷⁵, Radoslav Brđanin (32 godine)⁷⁶ te spominjani Žigić⁷⁷ i Tadić⁷⁸, dok zapovjedniku logora Kuruzoviću nije bilo suđeno.⁷⁹

Logor se po uvjetima života nije razlikovao previše od prethodnih. Ono što je bilo karakteristično logoru u Trnopolju bilo je silovanje. „Mlađe djevojke, od šesnaest do devetnaest godina su naročite bile u opasnosti. Naveče bi grupe vojnika upale u logor, odabrale svoje žrtve u Domu, i silovali ih, navode istražitelji Haškog tribunala. Jedan zatvorenik je svjedočio o brojnim silovanjima do kojih je dolazilo u logoru. Često je pomagao žrtvama i liječio ih, a najmlađoj od njih je bilo jedva dvanaest godina. Neke žene su bile žrtve grupnih silovanja.”⁸⁰ Logor je zatvoren u listopadu 1992. godine.

6.5. Ostala mjesta nezakonitog držanja stanovnika općine Prijedor

Uz tri navedena logora u Općini je postojalo još mjesta u kojima su ljudi bili protupravno zadržavani. Jedno od prvih mjesta u kojima su dovedeni prvi nezakonito držani građani nesrpske nacionalnosti bilo je zgrada srpske Stanice javne bezbednosti (dalje: SJB).⁸¹ Mnoge kasarne (vojarne) iskorištene su kao manji internacijski centri.⁸² Dom kulture nazivan Mitska glava također je bilo mjesto predodređeno za logoraše uz nešto teže uvjete, nego u prethodnim mjestima.⁸³ Srpske vlasti provodile su politiku netolerancije i u manjim internacijskim centrima (ukoliko ih možemo tako nazvati). Nogometni stadion u Ljubiji bio je mjesto držanja malo većeg broja ljudi, ali i s puno težim uvjetima: „Poredali su nas u dva reda. Tu su odmah ubili dva čovjeka. Jednome od njih su raznijeli mozak. Pola mozga je palo dva metra meni do nogu. Jako sam se uplašio.”⁸⁴ Nogometni stadion služio je srpskim

⁷⁵ ICTY, Predmet br. IT-97-24-T, *Transkript svjedočenja, Svjedok Idriz Merdžanić* (Haag, 10. - 11. 9. 2002.), Pristupljeno 31. srpnja 2019. <http://www.icty.org/sid/202>

⁷⁶ "Bosnian Serb propagandist jailed", Pristupljeno 30. srpnja 2019. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3618772.stm>

⁷⁷ Logori Omarska, Keraterm i Trnopolj - (IT-98-30/19) - neslužbeni dokument

⁷⁸ ICTY, Predmet br. IT-94-1-T (Haag: 14. 7. 1997.), Pristupljeno 31. srpnja 2019. <http://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-sj970714e.pdf>

⁷⁹ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 84.

⁸⁰ VAULERIN, WESSELINGH, *Bosna, živo sjećanje*, 85.

⁸¹ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 159.

⁸² BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 159.

⁸³ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 160

⁸⁴ BEGIĆ, "Genocid u Prijedoru - svjedočenja", 161.-162.

vlastima kao određeni informacijski centar te su iz njega nerijetko zarobljenici bili upućivani na jedno od tri spomenuta velika logora.

7. Zaključak

Nakon prvih slobodnih višestranačkih izbora u BiH 1990. pobijedile su koalicije SDA, SDS, HDZ. Nakon pada komunističke strukture i komunističkog sustava stranke su počele odbijati međusobnu suradnju, Do prvog razilaženja dolazi nakon referenduma 1992. godine. Za samostalnost BiH glasalo je otprilike 63% stanovništva.

Grad Prijedor i općina Prijedor, po osnivanje Republike Srpske, trebale su biti sastavni dio novoosnovane političko - administrativne institucije. Prema popisu iz 1991. općina Prijedor imala je 112.543 stanovnika; 49.351 Bošnjaka (u popisnim listama Bošnjaci se tada navode kao Muslimani), 6.316 Hrvata, 47.581 Srba, dok se 6.459 smatralo Jugoslavenima te njih oko 2.800 koji se nisu izjašnjavali. Grad Prijedor je bio, po veličini, nakon Banja Luke, drugi najveći grad u Republici Srpskoj. Ratom nije zaobiđena općina Prijedor.

Hrvati datiraju početak rata 1. listopada 1991. kada je JNA napalo hercegovačko selo Ravno. Srbi datiraju početak rata 1. ožujka 1992. čuvenim napadom na svadbenu povorku na Bašaršiji u Sarajevu, a Bošnjaci za početak uzimaju 1. travanj 1992. kada je izvršen napad na Bjeljino. Pravi ratni sukobi krenuli su, dakle, nakon provođenja referenduma o neovisnosti BiH.

U općini Prijedor mnoga sela su bila žrtve srpske odmazde, a mi smo spomenuli Hambarine, Kozarac i Briševo. U općini Prijedor djelovala su tri logora; Keraterm, Omarska i Trnopolje. Oni su služili za interniranje političkih, vojnih, ali i civilnih zatvorenika. Ljudi su se zatvarali u logore na temelju vjere i nacionalnosti. U svakom logoru su uvjeti bili nehumani te se jako teško preživljavalo. Oni su povećali broj stradalih, uz masovna pokolja po selima. Zbog takvog djelovanja srpskih vlasti potpuno otvoreno možemo govoriti o etničkom čišćenju i genocidnom djelovanju koja su za cilj imala prisilno raseljavanje i ubijanje Bošnjaka i Hrvata. Istraživanja procjenjuju da je u pokolju u općini Prijedor ubijeno preko 5.000 ljudi, što je nakon genocidnih djelovanja u Srebrenici, druga općina po broju stradalih u BiH. Na minornoj razini osuđeno je par zapovjednika logora i stražara, međutim

nitko nije odgovarao (od srpskog vojnog i političkog vrha) za genocidna djelovanja u Prijedoru.

8. Literatura

1. "24. maj 1992.: Početak agresije na Kozarac". mojrijedor. Pristup ostvaren 28. srpnja 2019. <http://www.mojrijedor.com/24-maj-1992-pocetak-agresije-na-kozarac/>
2. BEGIĆ, Mujo. *Genocid u Prijedru - svjedočenja*. Zagreb, Sarajevo: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb; Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2015.
3. "Bosnians Commemorate Killings at Keraterm Concentration Camp". Balkan transitional justice. Pristup otvoren 30. srpnja 2019. <https://balkaninsight.com/2014/07/24/prijedor-killings-commemorated-in-bosnia/>
4. "Bosnian Serb propagandist jailed". BBC News. Pristup otvoren 30. srpnja 2019. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3618772.stm>
5. "Geografski položaj". Grad Prijedor. Pristup ostvaren 15. srpnja 2019. <https://www.prijedorgrad.org/sr-EU/prijedor-polozej.html>
6. HORVATIĆ, Petar. , 24. srpnja 1992. *Briševo-zašto je najveći pokolj Hrvata u Bosni, kojeg su počinili Srbi, ostao nepoznat?*. Narod.hr. Pristup ostvaren 29. srpnja 2019. <https://narod.hr/kultura/video-24-srpnja-1992-brisevo-zasto-je-najveci-pokolj-hrvata-u-bosni-kojeg-su-pocinili-srbi-ostao-nepoznat>
7. ICTY, Predmet br. IT-08-91: International Tribunal Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: Predmet br. IT-08-91, Tužitelj protiv Miće Stanišića, Stojana Župljanina, http://www.icty.org/case/zupljanin_stanisicm/4#trans
8. ICTY, Predmet br. IT-94-1-T: International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of former Yugoslavia since 1991: Predmet br. IT-94-1-T, Tužitelj protiv Duška Tadića, <http://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-sj970714e.pdf>
9. ICTY, Predmet br. IT-97-24-T: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: Predmet br. IT-97-24-T, Tužitelj protiv Milomira Stakića, <http://www.icty.org/sid/202>

10. ICTY, Predmet br. IT-98-30/1: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia: Predmet br. IT-98-30/1, Tužitelj protiv Miroslava Kvočke, Dragoljuba Prcaća, Mlađe Radića i Zorana Žigića
11. "Istorija grada". Grad Prijedor. Pristup ostvaren 15. srpnja 2019. <https://www.prijedorgrad.org/sr-EU/prijedor-istorija.html>
12. "Izrečene presude stražarima iz Omarske i Keraterma". Hina/tportal.hr. Pristup otvoren 31. srpnja 2019. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/izrecene-presude-strazarima-iz-omarske-i-keraterma-20090720>
13. "Koncentracijski logori". Hrvatska enciklopedija. Pristup otvoren 29. srpnja 2019. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32708>
14. KRMPOTIĆ, Miroslav. *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvate u BiH): (1989.-1998.)*. Zagreb: Hrvatski informativni centar: Slovo, 1998.
15. KULENOVIĆ, Tarik. "Pripreme za rat i početak rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine". *Časopis Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* I(1): 89-112. Pristup otvoren 23. kolovoza 2019. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=297941
16. LUČIĆ, Ivica. "Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja". U: *Časopis za suvremenu povijest*.-40 (2008), 1; 31.
17. PENAVA, Šimun. *Protjerivanje Hrvata i Muslimana (Bošnjaka) s Banjalučkog područja 1992. do 1995.* Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2014. (neobranjena doktorska disertacija)
18. "Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013.". Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Pristup otvoren 16. srpnja 2019. <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf>
19. "Priča o Slavku Ećimoviću i zaboravljenim herojima Kurevske čete". Radiosarajevo.ba. Pristup otvoren 29. srpnja 2019. <https://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/prica-o-slavku-ecimovicu-i-zaboravljenim-herojima-kurevske-cete/264125>
20. SIVAC, Nusret. *Kolika je u Prijedoru Čaršija, Zapisi za nezaborav*. Sarajevo: Bosansko novinsko-izdavačka kuća (BONIK), 1995.

21. "Stanovništvo prema nacionalnom izjašnjavanju po mjesnim zajednicama". Federalni zavod za statistiku. Pristup otvoren 16. srpnja 2019. <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>
22. ŠOŠIĆ, Stipo. *Do pakla i natrag. U logorima strave i užasa - Keraterm, Omarska, Manjača*. Đakovo: Knjižnica U pravi trenutak, 1994.
23. TUĐMAN, Miroslav. *Istina o Bosni i Hercegovini*. Zagreb: Slovo M, 2005.
24. VAULERIN, Arnaud; Wesselingh Isabelle. *Bosna, živo sjećanje*. Sarajevo: Buybook, 2006.